

PARTICULARITĂȚILE PICTURII ÎN TEHNICA PASTELULUI ÎN DEZVOLTAREA PERCEPȚIEI VIZUALE LA STUDENȚI

THE PICTURE PARTICULARITIES IN THE PASTEL TECHNOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF THE STUDENTS` VISUAL PERCEPTION

ION JABINSCHI,

lector universitar, master în artele plastice și decorative,
Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice,
doctorand, Universitatea Pedagogică de Stat Ion Creangă

CZU 75.021.342

75:159.937.22

Procesul de cunoaștere senzorial, percepția vizuală este o forma de reflectare a realității în conștiința omului. O metodă de dezvoltare a acestui proces este creația prin pictură, care presupune o aprofundare a cunoștințelor și practicarea/exersarea continuă, materializarea ideilor prin culori. Sistemul vizual este important, deoarece presupune o interacțiune între opera de artă și cel care o recepționează. Această comunicare vizuală influențează starea psihologică a creatorului operei de artă, dar și a celui care o recepționează. Opera de artă aduce destindere, prin cuvântul lui Honore de Balzac, culorile sunt comparate cu instrumentele muzicale care ajung la om, și, atingând sufletul lui se transformă în gânduri. Articolul se axează pe prezentarea caracteristicilor picturii, în tehnica pastelului, și abordarea ei în dezvoltarea percepției vizuale.

Cuvinte-cheie: percepție vizuală, pictură în pastel, tehnica picturii, student

The process of sensory knowledge, visual perception is a form of reflection of reality in human consciousness. A method of developing this process is the creation through painting, which involves the deepening of knowledge and permanent practicing, materializing ideas through colors. The visual system is important because it involves an interaction between the artwork and the one that receives it. This visual communication influences the psychological state of the creator of the work of art but also that of the receptionist. The work of art brings relaxation, according to the word of Honore de Balzac, the colors are compared

to the musical instruments that reach the human, and, touching his soul, turn into thoughts. The article focuses on presenting the characteristics of painting in the pastel technique and its approach to the development of visual perception.

Keywords: visual perception, pastel painting, technique, student

Introducere

Perceperea vizuală a picturii este o componentă de bază a creativității, care la rândul său presupune crearea în mod independent a unei noi imagini și idei de o anumită valoare. Aceste idei pot fi transpuse în produse specifice activității artistice, produse reale ori pur mintale, constituind un progres în plan socio-cultural.

Scopul cercetării este: dezvoltarea *perceperii vizuale*, la studenții facultăților de Artă Plastică, prin realizarea *picturii în tehnica pastelului*, care va deschide noi viziuni, între tangența imaginii artistice realizate, cu particularitățile și avantajele ei vizuale și alte *tehnici* de reprezentare a picturii și/sau graficii, studiate în cadrul cursurilor/disciplinelor: *Mijloacele de expresie plastică, Pictura, Desen și Compoziție*.

Ca să poată percepe *pictura în pastel, studentul*, trebuie să gândească, să deducă și să prelucreze ceea ce învață în procesul instruirii. *Percepția vizuală*, fiind un proces de cunoaștere senzorială, o formă de reflectare în conștiința umană a realității, acționează organele de simț, procesat preliminar de/ prin ochiul uman, formează astfel o imagine ce/care rezultă din aceasta reflectare.

Această modalitate a *percepției vizuale*, în care o imagine/creație în *tehnica pastelului*, este percepută de observatorul uman (*studentul*), executată la nivel cerebral, asigură *studentului* calea de penetrare în esența procesului de creație artistică, la concret, îi oferă posibilitatea să evolueze de la gând și acțiune, privind sau imaginându-și obiectul sau subiectul, caută căi/metode de a prezenta sau reprezenta imaginea în material (*pastel*), pentru a putea fi percepută vizual, prin realizarea propriu zisă a subiectului.

I. Ce prezintă *tehnica picturii în pastel*?

Pictura în pastel având efectul de prospețime și perfecțiune este ușor de găsit în muzeele de renume din lume, inclusiv și în R. Moldova, locații care atestă viabilitatea și longevitatea capodoperelor executate în această *tehnică*. Pentru că pastelurile nu conțin ulei, tablourile nu se vor îngălbeni sau crăpa (ca în cazul picturilor executate în ulei) deci, în timp, nu solicită mari necesități de/la restaurare și permit să fie percepute vizual în starea lor inițială.

În ciuda popularității sale destul de scăzute astăzi, această *tehnică* picturală are calități care o fac inconfundabilă și de neînlocuit. Chiar dacă culorile nu se amestecă între ele, acestea pot fi suprapuse și intercalate, pentru a crea efecte fermecătoare [1].

Pastelul provine din cuvântul de origine italiană **pastello** cu semnificația de *pastă*, creion colorat sau franțuzescul **pastel** [2] este o *tehnică a picturii* de șevalet care întrunește la un loc austeritatea, stăpânirea, severitatea desenului cu resursele iradiante ale picturii, considerat ca parte din categoria *tehnici de pictură* „de graniță” dintre grafică și pictură. *Tehnica* de lucru a *pastelului* se aseamănă foarte mult cu *tehnica* desenului în cărbune, sous, sanguină sau sepie, deoarece reprezintă aceiași *pastă* alcătuită din pigment uscat, dar cu o diversitate mare de nuanțe a colorilor, sub forma de pudră, peste care se adaugă o cantitate minimă de rășină sau gumă arabică care acționează ca un liant, pentru a putea forma acei/le cilindri/batoane perfecți/e, pe care îi/le găsim în magazinele specializate. Formând cea mai pură formă de pigment care poate fi aplicată pe un suport/bază de lucru, motiv pentru care, în general, *pictura în pastel* are un aspect foarte viu și luminos.

Vechimea *tehnicii pastelului* vine, ca și *pictura murală*, din *picturile rupestre*, mărturie/dovada vie a folosirii pigmentilor uscați pentru trasarea de linii sau desene, care erau executate cu pulberi de cărbune natural direct pe periișii peșterilor. Se crede că primul *pastel* realizat, în această *tehnică*, a fost un portret de Jean Fouquet în 1465. Leonardo da Vinci a utilizat *tehnica pastelului* pentru realizarea portretului Isabelei Deste și pentru chipurile apostolilor în *Cina cea de taină* [3].

Pastelul ca tehnică se impune spre sfârșitul secolului al XVI-lea — XVII-lea. Răspândindu-se în Italia și se dezvoltă în Franța pe vremea lui Ludovic al XIV-lea. Lucrările din acea perioadă, realizate în *pastel*, reproduceau costumele mult mai somptuos, iar carnația personajelor mai strălucitoare.

Predecesori *picturii în pastel* ca: Federico Barocci (1535-1612), Daniel Dumoustier (1574-1646) și Claude Mellan (1598-1688), au realizat galerii întregi de picturi lucrate în această manieră. Aceștia, cu siguranță, pot fi numiți adevărați predecesori ai *picturii în pastel* ca formă independentă de artă [4; 1].

Apogeul acestei *tehnici* de pictură a fost atins, se presupune, în secolul al XVIII-lea în Olanda [5]. Din altă sursă aflăm că epoca de aur, este asociată cu numele lui Rosalba Carriera (1674-1757), ale cărui portrete foarte elegante erau populare în acea perioadă, în Paris, începând cu anul 1703. Inovațiile pe care R. Carriera le-a adus *tehnicii picturii în pastel* au fost perfecționate de către Maurice Quentin de la Tour, un mare portretist pastelist al secolului al XVIII-lea. Acesta a reprezentat o adevărată sursă de inspirație pentru Mary Cassatt, care a fost urmată de către Watteau ș. a.

Pastelul a fost în vogă spre sfârșitul secolului al XIX-lea când unii artiști dotați au realizat impresiionante portrete. De pildă, portretul doamnei Wallet, pictat de Jacques Emile Blanche care evocă saloanele pariziene, cum era cel al contesei Greffulhe. Prin pastel Redon a deschis un drum și spre pictura abstractă. Prin Eugen Boudin *pastelul* se îndreaptă și spre expresionism, închipuind cerul permanent schimbător din peisajele sale normande [3]. Deși este privită de unii artiști ca o modalitate limitată de expresie, Edgar Degas, Van Gogh și Edouard Manet [1] a transformat-o în totalitate prin folosirea fixativului special, aducând-o la recunoștință oficială.

La români, un mare pastelist este considerat Stefan Luchian. Acesta însă făcea pasteluri, ca și mulți artiști plastici, ca o pregătire pentru lucrul în ulei.

I.1. Suportul material

Astăzi se produce o varietate bogată a *pastelului*, în formă de batoane, rotunde sau prismatice, gata fabricate, de la firme cum ar fi: *ToisonD'or* (Cehia), *Van Dyke* (Germania), *Talens — Rembrand* (Olanda), *Olki* — Rusia etc. Pentru obținerea culorilor de *pastel*, pulberile color sunt amestecate proporțional cu diverși lianți și cu un adaus de kaolin [3], talc și guma arabică sau ceară în funcție de nuanțele dorite, de multe ori în compoziție erau introduse și creta sau ghipsul [5].

Trebuie să menționăm, că *pastelurile* sunt de trei feluri/genuri: **gras** sau **uleios** (moale), **dur** (cretat) și **ceros** [4]. *Pastelul* uleios sau dur nu este altceva decât un pigment pur dispersat în cretă sau talc și folosind ca liant ulei neutru cu mică saturație.

Pastelul gras sau uleios — este cel mai frecvent folosit deoarece este moale și cremos, deci ușor de aplicat, ceea ce oferă/permite libertate în a crea diverse efecte vizuale și se găsesc într-un număr mare de nuanțe [6] cromatice, cel puțin 200 de culori [7] și se pot folosi pentru a trasa straturi succesive în culori bogate. Un pastel uleios de bună calitate, se imprima mai ușor pe suport și oferă echilibrul perfect între luminozitatea culorii și textura moale, plăcută dar vibrantă, totodată se poate reda cu multă acuratețe dar și delicatețe un peisaj [4; 6], portret, nud sau natură statică prin așezarea pe formă, a suprafeței pictate/desenate, a tușelor, liniilor și punctelor de diferite mărimi și dimensiuni.

Pastelul dur (cretat) — batoanele din această categorie sunt ideale pentru detalii de schiță și pot fi folosite cu încredere pentru un desen grafic bine conturat, deoarece se pot trasa linii fine [6]. Pasteluri cretate/uscate oferă o acoperire mare, intensitatea culorilor poate varia de la nuanțe blânde la nuanțe vii [4; 6; 7].

Pastelul cerat — după cum îi spune și denumirea, este realizat din ceară [6], deci necesită o tehnologie mai specială în execuție, deoarece batoanele de *pastel* (ca și în cazul celui uleios sau dur) nu oferă posibilitatea amestecării nuanțelor pe paletă, precum alte culori tradiționale de pictură ca cele de acuarelă, ulei, temperă sau acrilice.

Pastelurile au multe moduri de întrebuințare. Poți să desenezi simplu, și să combini culorile strat după strat, sau poți să întinzi culoarea cu degetul, obținând o suprafață difuză, după care poți interveni

(după necesitate) cu hașurarea suprafeței pictate/desenate, prin așezarea pe formă, a tușelor, liniilor și punctelor de diferite mărimi și dimensiuni.

Important în executarea *tehnicii pastelului* este suportul. Cel mai des utilizată este hârtia și cartonul, cu o anumită granulație, grosime și culoare. Cea mai bună hârtie, considerată de vechii maeștrii, era cea din cârpe și deșeuri textile, pregătită cu grund. Mulți pictori de-a lungul timpului își preparau hârtia (suportul) individual, obținând astfel textura, factura, structura și culoarea dorită, pentru a obține efectul vizual al picturii dorit/propus. Firmele ce produc hârtia, cunoscute astăzi și recomandate pentru *pictura în pastel* sunt: *Canson, Fabriano, Craft* sau *Ingres* etc. cu suprafața poroasă, texturată în formă de modele aleatorii sau linii uniforme.

Folosind hârtia pentru acuarela cu grosimea/densitatea de 350gr/mp sau 600gr/mp și un grund transparent, în amestec cu o culoare acrilică, a cărei nuanță este la libera alegere a artistului, se poate obține o suprafața aderentă perfectă pentru *pastel*. Se recomandă folosirea unor culori acrilice profesionale, cu un grad de rezistență la lumina superior [7].

Tehnica pastelului se mai poate executa și pe lemn, placaj, pânză preparată/grunduită etc. Personal, pentru această tehnică, prefer hârtia abrazivă fină, sau cea accesibilă din producție prevăzută pentru *pastel*, cu gama disponibilă de la culorile primare, ocruri, alb sau crem până la negru. Hârtia cu asperități/duritate de tip *Canson* și *Ingres* (preferată de artiștii plastici) este disponibilă într-o serie de nuanțe de pământ, negru și alb. Cartonul special pentru pastel este disponibil, de asemenea, într-o varietate de nuanțe și se distinge printr-o aderență sporită. Textura intensă a cartonului e comodă deoarece nu e nevoie să fixăm desenul cu fixativ. Totodată permite aplicarea de culoare în straturi generoase, acționând asupra percepției vizuale a privitorului.

O hârtie de calitate, cu o culoare bine aleasă, răbdarea de a așeza pe ea mai multe straturi și o nețezire atentă, sunt cruciale pentru a crea un desen sau pictură remarcabilă [8].

Figura 1. Ion Jabinschi
Mușcate.

Sursa: Pastel pe hârtie,
500x350, 2015

Figura 2. Ion Jabinschi.
Domnișoara cu smarald.

Sursa: Pastel pe hârtie,
500x420, 2017

II. Pastelul — cea mai rapidă tehnică de executare a picturii

Pastelul nu cere o anumită *tehnică* de execuție, dar depinde de temperamentul, meșteșugul, gama cromatică și percepția vizuală a fiecărui pictor/creator. Este comod pentru studiul din natură, deoarece se lucrează ușor și nu necesită materiale suplimentare, ca în cazul altor *tehnici* ale picturii,

În acest context putem menționa câteva procedee de lucru. Prima și cea mai la îndemână este metoda de schițare rapidă, prin juxtapunerea petelor și liniilor — principiu al amestecului culorii în pictură se numește **amestecul optic**, fără intervenții ulterioare, rezultând un desen expresiv și spontan (*Figura 1*).

A doua metodă se aseamănă foarte mult cu *tehnica* desenului în cărbune, sous, sanguină, cretă și presupune trasarea pe lat, cu întreg batonul de *pastel* pe suprafețe mari, peste care se revine cu contururi și gradări picturale (*Figura 2*).

A treia metodă este cea care definește cel mai bine *tehnica pastelului* și constă în îmbinarea primelor două metode. Aceasta cere în schimb experiență și îndemănare în execuție. Modulările culorilor se fac cu estompa¹ prin ștersul cu degetul sau cu o pensulă aspră pentru a obține suprafețe bine definite. Este o *tehnică* simplă pe care o poți aplica pentru suprafețe mari, precum cerul sau apa. Dar, printr-o astfel de netezire, eventualele detalii se pierd. Dacă vrei să evidențiezi detaliile fine și subțiri, fie renunți la netezire, fie apelezi la un instrument de precizie. Cu ajutorul unei pensule de silicon poți crea contururi clare, sau zone netezite uniform. Trasând cu vârful acestei pensule peste linia desenată cu *pastel*, vei îngropa pigmentul în textura hârtiei. Modul în care miști degetul sau pensula de silicon este esențial pentru rezultatul pe care îl obții. De exemplu, o mișcare circulară este ideală pentru coroana unor copaci îndepărtați. Dar, pentru valurile de pe suprafața apei, mișcarea trebuie să fie orizontală, întreruptă. Pentru reflecția copacilor se adaugă hașura verticală (*Figura 3*), iar pentru a reda parul (în cazul unui portret), mișcarea este întotdeauna în direcția de creștere a parului, șuvița cu șuvița (*Figura 2*) [8].

Figura 3. Ion Jabinschi *O zi de toamnă cu Hidrocentrala Dubăsari.*

Sursa: *Pastel* pe hârtie abrazivă, 250x805, 2018

O altă metodă este cea mixtă, care constă în utilizarea culorilor de *pastel* după ce eboșă² picturii a fost executată în culori de apă (acuarelă, guașă sau tempera) și reușește să se usuce (*Figura 4; 5*).

În cazul desenului în *pastel*, se pot folosi pensulele, fie pentru aplicarea mediului specific altor *tehnici* (acuarela, acrilic, ulei), pentru fixarea pulberii de pastel în textura hârtiei sau vernisarea lucrării. Pensula cu parul moale se folosește pentru îndepărtarea excesului de praf rezultat în urma aplicării *pastelului* sau amestecului de culori. Pensulele cu par de porc, fiind mai dure, ajută la o mai bună aderare a culorii pastel pe suprafața hârtiei, în cazul tușelor inițiale.

1 Estompă — mic sul de piele, de hârtie sau alt material moale, cu care se șterge conturul unui desen executat în creion, în cărbune sau în pastel, pentru a potrivi umbrele.

2 Eboșă — primul stadiu în vederea realizării unei opere de artă plastică, indicând forma generală. A realiza în prima formă. Schiță, crochiu. sursa: <http://dexonline.ro/definitie/eboșă>

Figura 4. Ion Jabinschi
Zi noroasă.

Sursa: Acuarelă/pastel pe hârtie, 300x400, 2017

Figura 5. Ion Jabinschi.
Peisaj.

Sursa: Acuarelă/pastel pe hârtie, 300x400, 2009

II.1. Conservarea picturii în pastel

Desenele realizate în *tehnica pastelului* sunt fragile, deoarece particulele de pigment de pe hârtie sunt libere, nefiind înconjurate de un liant, necesită să fie fixate. Specialiștii în domeniu recomandă fixarea *pastelului* între etapele de lucru, fixativul permițând o aderență a intervențiilor ulterioare. Ultimele intervenții și accente nu se recomandă a fi fixate, deoarece își pierd din catifelare/nuanță. Fixarea prin aplicarea unui **verniss**¹ trebuie făcută în poziția orizontală prin pulverizare, emițând un jet uniform, la o distanță de aproximativ 60-80 cm., pentru a nu deteriora sau influența aspectul desenului.

În procesul executării unei lucrări de lungă durată se recomandă fixarea până la cinci straturi ușoare de aerosol fixativ, care ajută la stoparea procesului de așezare a pigmentului de pastel pe sticla lucrării înrămate, și la sporirea rezistenței la lumina razelor solare. Dar trebuie de luat în considerație că prea mult fixativ va cauza o schimbare a nuanței *pastelului*, întrucât fixativul acționează particulele de pigment, le umezește, deci le dizolvă, le spală.

Unele lucrări încărcate cu straturi de *pastel* nu necesită neapărat fixativ, unii artiști nu preferă aplicarea lui. Exista totuși câteva metode ce ajută la reducerea fragilității lucrărilor realizate în *pastel*, ce nu sunt vernisate:

- Se folosește carton pentru pastel deoarece reține și susține mai bine *pastelul* decât hârtia.
- Se poate folosi hârtia pentru acuarelă groasă, astfel încât lucrarea să fie mai puțin flexibilă când este mutată/mișcata.
- Se aplică grund transparent pe suprafața de lucru înainte de desenarea în pastel. Efectul va fi mai intens/puternic decât în cazul cartonului pentru pastel.

Se recomandă păstrarea picturii în pastel doar sub sticlă sau material mai nou, folie antireflex cu passe-partout și înrămat. Sticla e de dorit să nu fie în contact cu lucrarea, evitându-se astfel condensarea și facilitând circulația aerului.

III. Compoziția — baza procesului de dezvoltare a percepției vizuale creative la studenți

Orice pictură creată este percepută vizual și necesită să dețină un înțeles și constituie o comunicare despre natura existenței noastre. Simplitatea obiectelor implică nu numai aspectul lor vizual în sine și prin sine, dar și relația dintre imaginea văzută și mesajul pe care ea trebuie să-l transmită [9, p. 74]. Deci pentru dezvoltarea percepției vizuale prin prisma picturii în *tehnica pastelului*, este necesar ca *studenții* să îndeplinească diferite sarcini, de unde reiese necesitatea de a poseda desenul, pictura și cunoașterea legilor compoziționale, care este o continuitate a procesului de studii și are scopul să

1 Vernis — lac.

descoperire și dezvolte experiența creativă și calitățile individuale unice a viitorului pictor, artist plastic.

Prin **compoziție** înțelegem organizarea unor elemente într-o formă unitară sau aranjarea elementelor unei imagini într-un tablou, cât și distribuirea în spațiul plastic a diverselor elemente de limbaj plastic, care să producă aspectul vizual pozitiv sau negativ, pentru spectator/spectatorului. Organizarea acestora se face valorificând mijloacele de expresie menționate mai jos:

- Elemente de limbaj plastic: punctul, linia, forma plană (bidimensională), forma volumetrică (tridimensională), valoarea și culoarea.
- Mijloacele de expresie specifică artelor plastice: contrastul, ritmul, armonia, proporția, echilibrul, simetria, asimetria, suprapunerea, juxtapunerea, structura și factura¹.

Principiul compoziției a desenului compozițional constituie baza procesului în dezvoltarea *percepției vizuale* creativă la *studenți*. Iar creația este, în primul rând, autoexprimare. Pentru a elabora o lucrare artistică, o operă de artă, creatorii fac mii și mii de schițe pentru compozițiile sale, folosind diferite scheme (structuri) compoziționale, pentru ca în final, efortul depus, să fie perceput de spectator.

Operei de artă îi este specific un univers magic care face ca o idee sau sentiment să inunde sufletul omului (ca o exaltare), prin sensibilitatea cromatică. În consecință, prin cuvântul lui Rudolf Arnheim, aspectul vizual a opere de artă (a compoziție) nu este doar un joc întâmplător de forme și culori, fiind indispensabilă pentru executarea precisă a ideii pe care o exprimă opera. Astfel, nici subiectul nu este arbitrar sau lipsit de importanță, fiind în corelație exactă cu structura formală, oferind-ui încorporarea concretă a unei teme [9, p. 447].

Concluzii

În prezent artistul plastic creează într-un mediu unde domină tehnologiile avansate, unde abundă un „noian” de informație de diversă calitate, unde evenimentele sunt concentrate la maxim, unde prevalează emoțiile. Și opera de artă „ieșită” de sub penelul artistului plastic, trebuie să ne atragă, să ne cointerezeze, să propună un mesaj bine gândit, chibzuit.

Executarea sarcinilor și respectarea etapelor procesului de studiu, exersarea zilnică, continuă pentru a căpăta îndemânare în execuție, aprofundarea cunoștințelor teoretice, toate acestea vor permite viitorului specialist de a stăpâni la maxim mijloacele de expresie pentru a crea o adevărată operă de artă (pictură). Numai atunci, operă de artă în pictură va dovedi o vitalitate deosebită și va realiza o deschidere a conștiinței spre estetic, spre frumos.

Opera de artă, la rândul ei, urmează să ducă/să transmită ideea/mesajul creatorului prin elementele compoziționale care antrenează ochiul, care permit ordonarea gândurilor, care fac posibil de a deosebi esențialul de secundar, care atrag privirea spre punctul forte al mesajului propus. Iar culorile, ca și instrumentele muzicale își „croiesc” drum spre sufletele noastre, provocându-ne la noi căutări, noi realizări. Folosirea nuanțelor deschise, pure, savant aranjate într-o armonie cromatică, va contribui la puritatea mesajului.

Opera de artă în pictură corespunde acestor condiții menționate. Și tehnica în pastel, prin juxtapunerea culorilor în formarea petei/lor vibrante, are impact deosebit asupra *percepției vizuale* grație: nuanțelor pastelate, ușurinței de aplicare (ale acestora) pe un suport ce oferă echilibru perfect între luminozitatea culorii și textura moale, plăcută și vibrantă, oferind redarea cu multă acuratețe, dar și delicatețe al mesajului gândit.

Artistul plastic urmărește să creeze o așa *opera de artă*, care ar angaja sentimentele oamenilor, iar face mai buni, mai sensibili.

1 Factură — calitate a suprafeței pictate, modelate, cioplite, etc. care după formă, sens, densitatea urmelor de prelucrare sau tratare, sugerează diferite valori vizualo-factile. Înțelesul cel mai limpede și elementar al cuvântului factură este — modul de a face. Acest *mod de a face* privește calitatea materiei, amestecurile, densitatea, felul culorii și a pasteii, caracterul tușei, forma ei (punct, virgulă, linie), grafica tușei (dreaptă, curbă, sinuoasă), dinamica și textura.

Referințe bibliografice

1. *Tehnica picturii pastel* [online]. Ultima actualizare: 15 septembrie, 2014 [accesat 24.02.2018]. Disponibil: <https://deștepti.ro/tehnica-picturii-pastel>.
2. GRIGORIȚĂ, C. *Pastel*. [online]. [accesat 24.02.2018]. Disponibil: <http://grigoruta.com/galerie-virtuala/pastel/>.
3. *Colecție de pasteluri la Musée d'Orsay* [online]. In *Cultura*, postat pe 10.09.2009 [accesat 22.03.2018]. Disponibil: <https://www.rfi.ro/articol/stiri/cultura/colectie-pasteluri-musee-dorsay>
4. *Tehnica desenului in pastel*. [online]. postat pe 12.02.2017 [accesat 24.01.2018]. Disponibil pe <https://pictolandia-blog.wordpress.com/2017/02/12/first-blog-post>.
5. STOENICA, A. *Tehnici de pictură — cele mai utilizate în lume* [online]. [accesat 10.03.2018]. Disponibil: <https://www.adrianstoenica.ro/tehnici-de-pictura>.
6. *Tehnica desenului in pastel*. [online]. [site]. Disponibil: <https://lightlove.eu/tehnica-desenului-pastel/>
7. DAVID, M. Gamele de culori și amestecul de culori. In: *Tehnica desenului in pastel* [online]. Arta plastică și decorativă — articole, sfaturi, sugestii. [site]. 3 aprilie 2011 [accesat 24.02.2018]. Disponibil: <http://archive.is/20120710154207/lucas-impex.blogspot.com/2011/04/tehnica-desenului-in-pastel.html>
8. MATEESCU, L. Desen in pastel uscat pe carton texturat. In: *Trucuri si sfaturi pentru desenul cu pastel uscat* [online]. COLORIT [site]. 30 martie 2016 [accesat 24.01.2018]. Disponibil pe <https://www.colorit.ro/blog/trucuri-si-sfaturi-pentru-desenul-cu-pastel-uscat/>
9. ARNHIEM, R. *Arta și percepția vizuală o psihologie a văzului creator*. București: Meridiane, 1979.